

GRUBER ENIKŐ

ELTE, BTK, Történelemtudományi Doktori Iskola
eniko.gruber@gmail.com

AZ AZONOS NYELV, EREDET ÉS TÖRTÉNELEM KÖZÖSSÉGÉ KELL, HOGY KOVÁCSOLJON MINKET!

(szerk.) Pieldner Judit: *Kulturális identitás és alteritás az időben*, Debrecen, A Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének Kiadása, 2013.

A *Kulturális identitás és alteritás az időben* című tanulmánykötet a szintén ugyanezen címmel megrendezett 2013-as csíkszeredai imagológiai konferencián elhangzott előadások írásos formátumát tartalmazza, több mint ötszáz oldal terjedelemben. A tanulmányok a széles spektrumú megközelítésnek köszönhetően tartalmaznak történeti, néprajzi vagy akár kulturális másság-kép változás vizsgálatokat is. Az imagológia interdiszciplináris jellegéből adódóan ugyanis, több tudományág is foglalkozhat e kérdéskörrel, és a konferencia célja pont e sokrétű vizsgálat volt, vagyis a különböző másság-képek alakulástörténetének bemutatása, különböző szakemberek megítélése alapján. Olyan kérdésekre keresték a választ, mint: Változik-e idővel az alteritásról alkotott kép, és ha igen, akkor hogyan és milyen mértékben? Milyen képet közvetítenek az idegenekről a történelmi források? Milyen sztereotípiák jellemzik a népi önismeretet és a másiról alkotott képet? Mennyire fontos a rugalmas ítéletalkotás? Milyen etnikai sztereotípiák jelennek meg az oktatásban? Mennyire befolyásolja a többnyelvűség az idegenekről alkotott képet?

A kötet szerkesztői fontosnak tartják kiemelni, hogy a mai másság fogalom már nem egyezik meg a régi negatív értelemben vett idegen fogalmával, hiszen felfedezhetőek az önképben az idegen jegyek, akárcsak az idegenben a ránk jellemző egyéni, saját karakterek, ettől függetlenül azonban a gyakorlatban a mai napig kimutatható a negatív előítéletekkel teli gondolkodásmód, mely vissza-

vezethető a felvilágosodás kori koloniális másság-fogalomra. Az imagológia kutatási tárgya is megváltozott, hiszen régen a nemzetkarakterológiát, a nemzeti önkép, a nemzeti identitás változásait vizsgálták, ma már a különbségekre és az átalakulásra helyezik a hangsúlyt. Elsődlegesen a nemzeti mítoszok megváltozása, a torz nemzetképek, a kulturális különbségek képezik a kutatás tárgyát, és legszívesebben a keleti és a nyugati emberek vagy a multikulturális közegben élők egymásról alkotott képét vizsgálják. Fried Istvánra hivatkozva azonban arra hívják fel a figyelmet, hogy e két tényező, a saját és az idegen, csakis valamihez viszonyítva nevezhető annak, nem létezett mindig, és nem marad változatlan, viszont egymás megértése, amihez a saját jegyek felfedezése szükséges a másikban, a kulcs a zavartalan viszonyhoz, melyhez az imagológiai kutatásoknak kell hozzájárulniuk.

A kötet, a tanulmányok besorolhatóságát figyelembe véve, négy nagy fejezetből tevődik össze. Az első, a *Mátság és társadalom*, politológiai és elméleti szempontból közelít a témához, a *Nemzetkép, vallás, sztereotípiá* vallási, irodalmi és néprajzi, az *Identitás és alteritás* című irodalomtörténeti, sajtótörténeti és kortárs irodalmi, a *Nyelv, kép, iskola* pedig nyelvészeti, szociológiai, esztétikai szempontból.

A *Mátság és társadalom* tanulmányai a különböző én-képek hatását, azok mértékét és kölcsönhatását vizsgálják egy adott földrajzi közegen belül. Tematikailag és időbeli meghatározásuk tekintetében széles skálán mozognak, hiszen az ókortól napjainkig találhatunk vizsgált közeget, legyen az irodalmi vagy társadalmi. Papp Klára a görög és zsidó kereskedők egymás közötti konfliktusait tárja elénk a XVIII. századi Bihar vármegyében. Írása középpontjában a korábban ott tevékenykedő és privilégiumokkal rendelkező zsidók és a törökök által támogatott görög kereskedők kapcsolata áll, és az ebből adódó megítélés. Kónya Annamária a felső-magyarországi evangélikusok és reformátusok együttélését tanulmányozza a kora újkorban, melyre leginkább a vita, a harc és a nyilvános ellenségeskedés volt a jellemző. Az *orkutai vérvád* eseményei abból a babonából eredeztethetőek, mely szerint egyes felekezetek az emberi vért rituális célra használják. Alapvetően a pogányok intéztek támadást emiatt a keresztények ellen, de a századok folyamán mindig akadtak, akik tiltakoztak e szokás miatt. A tanulmány az 1764-es orkutai esetet vizsgálja, mely a környékbeli zsidók meghurcolásáról szól egy kisgyermek halála okán. A zsidók megítélése különben sem volt pozitív e területen, jelenlétük a helyi kereskedők érdekeibe ütközött, így nem csak kereskedni, de a királyi városokban még tartózkodni sem volt engedélyezett számukra. E gyilkossági vád az ott élő zsidóság megfélemlítésének legjobb eszközüül szolgált, és hozzájárult a negatív zsidó-kép elterjedéséhez a vármegyében. Szendrei Ákos a társadalmi identitás megváltozásának folyamatát szemlélteti a polgári életmód térnyerése kapcsán Justh Zsigmond személyén keresztül, egy

másik írás a helsinki értekezlet hatását a szocialista országok ellenzéki mozgalmaira, egy harmadikban pedig az alánok görög-római irodalmi megítéléséről olvashatunk. Több fontos tanulmány mellett e fejezetben kapott helyet Tóthné Dr. Glemba Klára munkája is, melyben a szerb történelem tankönyvek és szerb nyelvű tanulmányok magyarságképeről ír. A szerző először az általános iskolák szerb anyanyelvű felső osztályos tanulóinak történelem tankönyveit vizsgálja, és azokban keresi a magyarság előfordulásának arányát. Arra a következtetésre jut, hogy a szerb fiatalok nem találkoznak a tankönyvükben a nemzeti kisebbség fogalmával, így azok történelmével, kultúrájával sem. A megjelenési arányuk elenyésző, és akkor is más kontextusban fordulnak elő. Az összefoglalás második részében a tanulmányokról esik szó, melyek konkrét célkitűzésből születnek, éppen ezért azok esetében már más a helyzet. Persze, a bennük szereplő állítások nem mindig elfogadhatóak, és fedik a valóságot, de mint tématargy, jelentősen többször fordulnak elő.

A *Nemzetkép, vallás, sztereotípiá* című fejezet hét tanulmánya közül az első négy központi témája a nemzetkép. A kutatók a bukovinai székelyekkel, az erdélyi örményekkel és a Bánságban élő nemzetiségekkel foglalkoznak. Számunkra, Németh Ferenc írása tűnhet a legérdekesebbnek, hiszen térségünket, a Bánátot, helyezi görccső alá, és az itt létezett multikulturalizmust, illetve annak hozadékát, az örmények, magyarok, románok, szerbek és szlovákok kapcsán. Az említett terület ugyanis az egyik legjobb példája volt a soknemzetiségű együttélésnek. Sajnos, erről már csak múlt időben beszélhetünk, hiszen a 19. században a különböző etnikumok nagyrészt asszimilálódtak, ami a nemzeti önképük feladásával járt, de az akkor kialakult sztereotípiák a mai napig fennmaradtak. Az egymás mellett élésnek köszönhetően ugyanis megtapasztalták a másságot, akár a nyelvben, a kultúrában vagy az életmódban, és ez véleményalkotásra ösztönözte őket. A kommunikáció szükségessége miatt elsajátították egymás nyelvét, melynek köszönhetően a többnyelvűség megszokott jelenségnek számított abban az időben. De nemcsak a többnyelvűség, hanem az interkulturalizmus is megfigyelhető, hiszen egymás szokásaival, kulturális jegyeivel nap mint nap találkozhattak. Persze, mindig léteztek domináns és kisebbségi kultúrák, ami sokszor beolvadáshoz vezetett, de nem minden esetben. A szerző Borovszky Samura hivatkozva a németek példáját említi, akik a magyar közösségben kisebbségben élve elmagyarosodtak, míg más nyelvű közegben erősen ragaszkodtak saját identitásukhoz. A hatalom igyekezett fenntartani ezt a békés együttélést, eszközül a sajtót használva. A korabeli lapokban megfigyelhető, hogy hogyan alakították ki az egymásra odafigyelés technikáját. Folyamatosan beszámoltak a különböző nemzeti és vallási ünnepekről, és próbálták hangsúlyozni a néprajzi egyediséget. Az asszimilációs folyamatok a polgárosodással vették kezdetüket, amikor a városi polgárság fontosabbnak tartotta a társadalmi rétegződésben elfoglalt

helyének hangsúlyozását, mint nemzeti jegyének megőrzését. Németh Ferenc sorra veszi a különböző etnikumok beolvadását, és felhívja a figyelmet arra, hogy e probléma ma is egyre inkább jelen van, hiszen a globalizáció ugyanúgy veszélyezteti a különböző identitásokat, mint valaha a polgárosodás. A fejezet utolsó három tanulmánya a nemzetkép vallásibeli előfordulását vizsgálja egy-egy konkrét példán keresztül. Balla Lóránt Csete István prédikációival foglalkozik, és azon belül is a nemzeti szentek megjelenésével. (Barna Gábor felosztását figyelembe véve ugyanis, léteznek világegyházi, nemzetközi és nemzeti szentek.¹) Elsősorban azokat a 17–18. századi Árpád-házi szentekről szóló jezsuita beszédeket vizsgálja, melyek nemzetszemléleti tartalommal rendelkeznek, és hatással voltak a szélesebb rétegekre. A tanulmány a témákra, a toposzokra, a beszédek mentalitására és nemzetszemléletére összpontosít. A következő írás Karl Barth szerepének tanulmányozásával ugrik két századot, és a két világháború közötti erdélyi kihívásokkal, létkérdésekkel, teológiai önértelmezésekkel foglalkozik. Arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen szerepe van a nemzeti életnek Isten szolgálatában.

A kötet harmadik, és egyben a leg tartalmasabb egységét a címadó *Identitás és alteritás* fejezet képezi. Itt elsősorban irodalmi, szociológia és művelődéstörténeti megközelítésekkel találkozunk, melyek közül több is a vajdasági irodalommal kapcsolatos kutatásokból született. Draginja Ramadanski tanulmányában² Tóth Erzsébet, zentai-felsőhegyi lakos emlékkönyvének elemzését olvashatjuk. Az emlékkönyv mint kutatási terület, azért is nagyon fontos, mert tanúi lehetünk általa a különböző emberi viszonyoknak, hiszen személyes jellegéből adódóan kitárulkozóbb. Ugyanakkor „a kulturális „másság” raktára – ellentétes a nemzeti, nemi, generációs mítoszokkal és sztereotípiákkal.”³ A következő írás szerzője, szintén ugyanazt az időszakot vizsgálja, a 20. század negyvenes éveit, csak a vizsgálat tárgya más. Míg az előző az egyénre fókuszál, itt a közösségi identitás kap központi szerepet. Roginer Oszkár arra kíváncsi, hogy hol helyezkednek el a közösségi énkép határai, mik az alkotóelemei, és hogyan lehet körvonalazni. A negyvenes években ugyanis egy olyan kánon létezett, ami tagadta a másság fogalmát, és a „Testvériség-Egység” eszméjének köszönhetően a szolidaritás került előtérbe az etnikai érdekek helyett. Ez a világszemlélet hatott az irodalmi kánonra is, akárcsak az oktatásra vagy a művelődési életre. A szerző pont ezen időszak hiányosságaira hívja fel a figyelmet, mely visszavezethető, ahogy ő

1 (szerk.) BARNÁ GÁBOR (2001): *A szenttiszelet történeti rétegei és formái Magyarországon és Közép-Európában: a magyar szentek tisztelete*, SZTE Néprajzi Tanszék, Szeged.

2 E tanulmány megjelent a *Létünk* 2013/2. számában is.

3 RAMADANSKI, Draginja (2013): „Nosce te ipsam” Az emlékkönyv poétikája. 233.o. In:(szerk.) PIELDNER Judit (2013): *Kulturális identitás és alteritás az időben*, Sapientia, Debrecen.

fogalmaz, a másság szőnyegalásöprésére, és ezt azóta sem pótolták. A negyvenes évek irodalmáról alig olvashatunk, melynek oka, hogy nem mert hozzá nyúlni a kritika. Az irodalomtörténeti narratíva a harmincas évek második felével zárul, és majd csak az ötvenes évek elejével indul újra. Ez a kialakult jugoszláviai magyar irodalmi kánon létezik még ma is, és bár már van ellendiskurzus, de gyenge. Mivel a régi közösségtudat nem bomlott le, az új viszont még nem alakult ki teljesen, így a mai kánonra a kaotikusság jellemző, - tudhatjuk meg a tanulmányból – ezért szükség lenne egy egységes nézőpontra, mely felül tudna emelkedni mindkét meggyőződésen, és ideológiáktól mentesen tanulmányozná a tárgyalt irodalmat. Crnkovity Gábor és Lódi Gabriella kutatása szintén a vajdasági multietnikusságból indul ki, akár csak Németh Ferencé, csak ők az irodalomra vetítik ki, és vajdasági magyar novellákon keresztül szemléltetik. Crnkovity Gábor Herceg János és Juhász Erzsébet prózaírói munkásságát veszi alapul, Lódi Gabriella viszont a kortárs vajdasági magyar novellákat. Több kultúra egymás mellett élésénél mindenképpen kimutatható az interkulturalizmus, hiszen kölcsönösen hatnak egymásra, ugyanakkor a sajátos jegyek is, amik az egyes nemzeteket jellemzik. A történelmi múlt folyamatos jelenléte a novellákban is kimutatható. Ugyanúgy megtaláljuk a Monarchia-sztereotípiákat, mint a jugoszláv-sztereotípiákat, de az utóbbi sokkal hatványozottabban megfigyelhető. A szerzők az egyik legjobb forráshoz nyúltak, hiszen „az irodalom, mint közvetítő közeg, tükröként mutatja be a multietnikus régió népeinek egymásról kialakított (torz)képeit, imágóját.”⁴ A propaganda másik bevált eszköze a sajtó. Ha tömegeket akarunk manipulálni, akkor olyan orgánumot kell választani, ami leginkább népszerű, és szinte észrevétlenül formálhatjuk az olvasók gondolkodását. Sok rendszer élt ezzel az eszközzel, igen eredményesen. Az identitás, az önmagunkról való vélekedés is befolyásolható, csak megfelelő módszerek kellenek hozzá. Ispánovics Csapó Julianna írásában a 21. századi vajdasági helyi lapok identitástudatának alakulását, ennek a változásnak a fázisait és eredményeit mutatja be, mely egy fejezet erejéig kitér a politikai és kulturális szervezetek identitásalakulására is.

A vajdasági tematikájú írásokhoz hasonlóan több Erdéllyel foglalkozó kutatás is szerepel e részben. Van, amelyik az erdélyi nemzetek egymásról alkotott képét vizsgálja, egy másik egy angol utazó Erdélyben tett látogatásáról számol be, illetve a franciák álláspontjával is foglalkoznak az erdélyi nemesség hanyatlása kapcsán. Mivel már korábban említésre került, melyek a legjobb közegek a vizsgálatra, így nem meglepő, hogy itt is olvashatunk az irodalom szférájában végzett kutatásról és annak eredményeiről. Szilveszter László Szilárd tanulmánya

4 LÓDI Gabriella (2013): Etnokulturális sztereotípiák a kortárs magyar novellákban, 352.o., In:(szerk.) PIELDNER (2013): *Kulturális identitás és alteritás az időben*, Sapienta, Debrecen.

az, ami a 20. és 21. századi erdélyi költészetben próbál rávilágítani a nemzeti és kulturális identitás alakulásának folyamataira.

A harmadik csoportot a magyar irodalmi alkotások elemzése képezi. Ilyen például Bence Erika írása, az *Archetipikus és modern hősök a magyar történelmi regényekben* vagy Balogh Andrea munkája, a *Kelet nyugati szemmel Márai Sándor Kassai Örvárat című regényében*, de foglalkoznak a posztmodern magyar irodalommal is, vagy a horvát-magyar Ady-sztereotípiákkal, illetve több kutató egy-egy konkrét művön keresztül mutatja be az én- és idegenkép megjelenését. Cím szerint: Závada Pál: *A fényképész utókora*, György Péter: *Apám helyett*, Zadie Smith: *NW* és Ljudmila Ulickaja: *Imágó* művéről olvashatunk ilyen típusú tanulmányt.

A *Nyelv, kép, iskola* mint záró fejezet, a nyelvészeti és szociológiai kutatásokat gyűjti egybe. Orbán Gyöngyi a példakép hatásának erejét vizsgálja Németh László esszéiben, Tódor Erika Mária írása pedig egy tömbmagyar település iskoláinak nyelvi tájképét elemzi. Az utóbbi tanulmány elsősorban a nyelvi attitűdök és a vizuális nyelvhasználat vizsgálatára tér ki, de célként tűzi ki az iskolai környezet közvetítő szerepének bemutatását is. Egy helység nyelvi térképét az útjelző táblák, a hirdető táblák, különböző feliratok és utcanévek alkotják, melyeknek kommunikatív és információközvetítő szerepe van, hiszen általa tudomást szerzünk az adott közeg kisebbség-többség arányáról. Ehhez hasonlóan az iskolai nyelvi tájkép fogalma azokat a nyelvi megnyilvánulásokat tartalmazza, melyek az oktatási intézmény terében találhatóak. A mindennapi élet kicsinyített panorámája. A szerző az erdélyi Csíkszentdomonkoson végezte kutatását, fókusz-csoportos beszélgetések, kérdőíves felmérések és interjúk alkalmazásával. Az *Óh a Nyugat, a Nyugat!- Mi és Ők migrációs kontextusban* az erdélyi migránsok Nyugat és én-képét, illetve azok változásait mutatja be szociológiai szempontból. A tanulmány egy korábbi kutatás eredményeire támaszkodik, és a külföldi munkavállalás tapasztalataiból próbálja a Nyugat képét megrajzolni, akár csak az erdélyi-lét torzulásának folyamatait. A következő írás a másikról alkotott képet írja körül a nyelv segítségével, vagyis egynyelvű és kétnyelvű szótárak áttekintésével. A férfi szó előfordulását és szóösszetételeit vizsgálja a magyar és román nyelvű értelmező kéziszótárakban, közmondás- és kifejezés-gyűjteményekben. Pál Enikő szintén e térséget vizsgálja. A románokat és magyarok megnevező népvesszőkkel foglalkozik, és a hozzájuk kapcsolódó attitűdökkel. Rajsli Ilona munkája *A Nyelv és identitás kérdései a vajdasági magyarok írott nyelvi kódváltásaiban* a vajdasági napi- és hetilapok szövegeit, valamint az elmúlt egy évtized prózai alkotásait helyezi a kutatás középpontjába, ami az írott és a beszélt nyelvi kommunikációban végbemenő kódváltásokra fókuszál, összehasonlítva a kettő közötti különbséget, és ezáltal kiemelve a különböző szerepüket. Mert még a beszélt nyelvben stílus és attitűdváltást is jelenthet, addig az írott szöveg-

ben más funkciót is hordoznak. A szerző megállapítja, hogy a publicisztikában a hitelesítés és a hatáskeltés a legfőbb célja, a szépirodalmi szövegekben viszont kifejezhet identitást, elhatárolódást, alkalmazkodást is, melyet a vizuális jegyek segítenek. A kötet záró tanulmánya a görög polgárháború alatt Magyarországra menekült égei-macedón gyökerű macedón identitású, de görögnek titulált egyének beilleszkedését és én-képének változását követi végig, melyhez Bólya Anna Mária az interjú módszerét alkalmazta. Olyan témaköröket jár körül, mint a nyelv- és névhasználat, az állampolgárság, az anyanyelv vagy a többnyelvűség.

A *Kulturális identitás és alteritás az időben* című tanulmánykötet széles látószögű megközelítésének köszönhetően számos tudományág képviselőinek nyújthat forrásanyagot. A sokszínű témaválasztás viszont nemcsak egy-egy kutató számára teszi érdekessé és felhasználhatóvá, hanem bárki más számára is, akit érdeklődik e témakör iránt.